

A TÁRSADALOMTUDOMÁNY A GLOBÁLIS VÁLSÁG TÜKRÉBEN

SZENTES TAMÁS

Budapesti Corvinus Egyetem
Világgazdasági Tanszék
1093 Budapest, Fővám tér 8.
Tel.: 482-5101
E-mail: tamas.szentes@uni-corvinus.hu

A legutóbbi válság megvilágította a közgazdaságtan és a politikatudomány fő áramlatainak gyengeségeit, amelyek a szűklátókörűségből és ideológiai elfogultságokból, vagyis a holisztikus, történeti és kritikai szemléletmód hiányából fakadnak. A válság feltételezett okait vizsgáló és a válság leküzdésére vagy egy újabb megelőzésére gazdaságpolitikai módszereket ajánló legtöbb közgazdász csak a részpiacokra összpontosít, de szem elől veszíti a világgazdaságnak azokat a visszatérő globális válságokban megnyilvánuló alapvető egyensúlytalanságait, amelyek a társadalmi és nemzetközi egyenlőtlenségek növekedéséből származnak. És negligálja a válságok kulturális, politikai és morális aspektusait is. Míg a nemzeti társadalmaknak éppúgy, mint a világtársadalomnak nagy szüksége lenne valódi demokratizálódásra és mind a piacok, mind az államok fölötti hatékony ellenőrzésre, a politikatudomány sok művelője hajlamos a demokrácia értelmezését a képviselői jogi és szervezeti kérdéseire leegyszerűsíteni. A válságok megelőzése és a globális katasztrófák elkerülése szükségessé teszi egy demokratikus globális kormányzás és egy globális ökoszociális piacgazdaság kifejlesztését, ami megköveteli a nemzetközi intézmények lényeges reformját, a civil társadalom globális szervezeteinek befolyásos szerepét és egy „Új Felvilágosodás” eljövetelet is.

Kulcsszavak: válság és válságkezelés, holisztikus szemlélet, ideológikus megközelítés, világgazdasági interdependenciák, társadalmi és nemzetközi egyenlőtlenségek, gazdasági egyensúly és egyensúlytalanságok, képviselői demokrácia, szociális és ökoszociális piacgazdaság, állam szerepe, civil társadalom, nemzetközi rend, globális kormányzás, kulturális és morális válság, „Új Felvilágosodás”, planetáris tudat

Ma már ugyan nemcsak és nem annyira a világgazdasági, illetve a nemzetgazdasági válságról, hanem inkább annak elmúltáról vagy a kilábalás ígéretes fejleményeiről esik szó, az emberi társadalom mind rohamosabb tempóban rohan a további fejlődését, sőt egyáltalán a fennmaradását fenyegető globális válság felé. Eközben az egymástól elkülönült társadalomtudományi diszciplínák művelőinek többsége (tisztelet a kivételeknek) továbbra is elmerül az adott diszciplináris „szakmához” tartozó parciális kérdéseknek a globális egésztől elvonatkoztatott vizsgálatában. Más szóval: továbbra sem látják a fáktól az erdőt, pontosabban: az egyes fákat veszélyeztető gyújtogatásoktól a már fellobbant erdőtüzet. Sokan meg továbbra is ideológikus fogalmakkal és érvekkel közelítenek a felhalmozódott bonyolult problémákhoz.

Igaz, már akadnak olyanok is – sőt, számuk, talán arányuk is, egyre nő –, akik igyekeznek túllépni tanult vagy választott diszciplinájuk szűklátókörűségén és azon az ideológikus szemléleten is, amely a „globális válság” fogalmát – örvendez-

ve vagy irtózáttal – „a kapitalizmus általános válságának” a marxizmus-leninizmus által hirdetett fogalmával azonosítja. Nem mintha tagadni lehetne, hogy a világgazdaságban érvényesülnek a tőkés piacgazdaság törvényszerűségei, bár nem csak azok, de a szóban forgó azonosítás túlságosan is leegyszerűsíti a problémát a – ráadásul pontatlanul értelmezett – rendszerelméleti kérdésekre, és az alternatívákat illetően is félrevezető.

TÁRSADALOMTUDOMÁNY AZ IDEOLÓGIÁK FOGSÁGÁBAN

Az *ideologikus megközelítések* túlságosan is a fogalmakra helyezik a hangsúlyt a valós tartalom helyett. Az ideológiai fogalmak csatájában elvesz a lényeg, és az ellentétes ideológiák hívei között legfeljebb a „süketek párbeszéde” alakul ki. Inkább csak a saját köreikhez tartozókat győzködik, hiszen az általuk használt (vagy inkább elhasznált) fogalmak hallatán az ellentétes körökhöz tartozók eleve befogják fülüket. Annak megállapítása, hogy a válság, illetve válságok oka maga a *kapitalizmus*, még akkor is semmitmondó, ha végső soron igaz. A kapitalizmusnak mondott rendszer ugyanis nemcsak sokat változott kifejlődése óta, hanem igen sokféle arculatot mutat, sokféle változatban van jelen ma is. Ráadásul a szóban forgó megállapítás egy reális alternatíva felvázolásához sem ad módot, illetve kulcsot – különösen, ha a piacgazdaságot azonosítják a kapitalizmussal, a valamilyen jobb, igazságosabb posztkapitalista társadalmat pedig (bármilyen névvel illessék is azt) egy piac nélküli gazdasági rendszerrel.

Nem is szólva arról a minden idealizmust felülmúló naiv marxi vízióról, a jövő kollektív, kommunizmus néven jelölt (szinte földi mennyországként leírt) társadalmának olyan, nemcsak piac, hanem egyszersmind állam nélküli, vagyis nyereszkezdéstől, bűnözéstől és erőszaktól mentes társadalomként való elképzeléséről, amelyben a társadalom minden tagja legjobb tudása és képessége szerint végez munkát a közösség érdekében és a közösen létrehozott termékekből csupán tényleges szükségletei szerint fogyaszt. A volt szovjet, illetve ahhoz hasonló rendszereknek egy ilyen társadalom kifejlődése első szakaszaként vagy bármilyen értelemben vett „létező szocializmusként” való értelmezése – pusztán annak alapján persze, hogy a szóban forgó rendszerek miként nevezték el önmagukat, vagyis milyen ideológiai céget ért választottak – nemcsak tragikomikus, hanem a lényegyet elfedő, sőt meghamisító ideologikus beállítás.

Ez még abból a szempontból is félrevezető, hogy gátolja a ma is létező és a világgazdasági viszonyok mélyreható átalakulása nélkül alighanem a jövőben is megjelenő hasonló rendszerek valódi természetének a felismerését. A szovjet típusú rendszerek ugyanis – „szocialista” elnevezésük ellenére – valójában és lényegüket tekintve olyan, eredetileg (vagyis a korlátozott reformokat megelőzően) a társadalom minden szférájára kiterjedően *militarizált rendszerek* voltak, amelyeknek létrejötte és működése nemcsak a gyengén fejlettség, a viszonylagos elmaradottság állapotát tételezte fel, hanem a külvilágtól való elzárkózást, illetve a más rendszerekkel való konfrontációt is. Bukásukat, illetve átalakulásukat nem egyszerűen ennek a konfrontációnak a fokozódása, a fegyverkezési verseny felgyorsulása és annak gazdasági következménye magyarázza, hanem sokkal inkább a konfrontáció értelmetlenné válása és az elzárkózás oldódása, a társadalmi elégedetlenség csökkentését célzó külgazdasági nyitás.

Félrevezetően téves az a meglehetősen elterjedt feltételezés, illetve következtetés is, amely a két katonai blokk korábbi szembenállását a „kapitalizmus” és a „szocializmus” között folyó küzdelemként, történelmi versengésként értelmezve, a szovjet blokk összeomlását „a szocializmus” bukásával azonosítja és „a kapitalizmus” győzelmét állapítja meg, még azt sem firtatva, hogy ez utóbbinak melyik változata győzedelmeskedett.¹

Az ideologikus szemlélet azonban korántsem korlátozódik a szovjet típusú rendszernek a szocializmussal való azonosítására és a kapitalizmus sokféle változatának figyelmen kívül hagyására, sem pedig a fennálló, válságokkal, valamint társadalmilag és nemzetközileg is kiáltó egyenlőtlenségekkel terhes világgazdasági viszonyoknak és nemzetközi rendnek egyszerűen „a kapitalizmus” viszonyaiként és annak természetes rendjeként való értelmezésére és bírálatára. Nem kevésbé mutatnak ideologikus szemléletet, nem kevésbé foglalnak magukban – bár kevésbé expliciten, inkább ügyesen rejtve – hamis, ideológiai tartalmat az olyan elméletek, amelyek a fennálló viszonyok anomáliáit szándékosan vagy anélkül, de mindenestre apologetikus módon, a valóságtól elvonatkoztatott, többnyire matematikai nyelven megfogalmazott modellekben leplezik el. Sőt, voltaképpen minden olyan elmélet ideológiává torzul, amely az igazság kizárólagos birtokosaként lép fel, illetve amelynek a tételeit általános és örök érvényű hittételekként kezelnek hívei.²

Az, aki valamely (bármely!) elméleti irányzatot a teljes valóság megértésének egyetlen helyes és alkalmas eszközének tekint, voltaképpen arról tesz tanúságot, hogy nem ismeri az adott tudományos diszciplína, sőt általában az emberi tudomány fejlődéstörténetét, sem pedig az elméletek valódi természetét és az absztrakcióból eleve adódó korlátjait. A valóság ugyanis sokkal bonyolultabb és sokkal gyorsabban is változik, semhogy egy elmélet azt teljességében és örök igazságként leírni és megértetni lenne képes. Bár minden elméletnek van vagy lehet igazságtartalma, amiért azt indokolt megismerni, egyik sem tartalmazhatja a teljes igazságot. (Ez persze nem jelenti azt, hogy a különféle elméletek, illetve elméleti irányzatok között egyenlőséget kellene tenni, hiszen relevanciájuk nem azonos mértékű.)

Mindaddig, amíg a társadalomtudományban, annak bármelyik diszciplináris ágazatában valamely *kizárólagosságra törekvő*, illetve „fő áramlatként” annak tekintett elmélet válik dominánssá más elméletek, elméleti irányzatok kiszorítására, negligálására törekvések mellett, a társadalomtudomány óhatatlanul az ideológiák fogságában szenved.

A válság értelmezésében, magyarázatában és a válságkezelés módjában tapasztalt leegyszerűsítések³ részben azzal magyarázhatók, hogy az *ideologikus szemléletmód*, az egy bizonyos elméleti irányzat kizárólagos igazságának feltételezése eleve kizárja más elméletek, elméleti irányzatok (nem kevésbé csupán részigazságokat jelentő, de) felhasználható releváns megállapításainak figyelembevételét. Részben viszont annak is betudható, hogy többnyire *nélkülözik a történelmi szemléletmódot* (amely a korábbi válságok tanulságainak összegzését kívánná) és a megfelelő, elfogultságtól és egyoldalúságtól mentes kritikai szemléletet is, *főként pedig a holisztikus látásmódot*.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNY SZEMLÉLETE

Márpedig a társadalomtudományban *a történelmi, a kritikai és a holisztikus szemlélet* eleve nélkülözhetetlen kritérium! Ha – miként más publikációimban (Szentés 1971,

2002, 2007) is idézett H. Leibenstein (1957) professzor ajánlja – kiragadjuk az intellektuális kérdést a történelmi összefüggésekből, aligha érthetjük és magyarázhatjuk meg a vizsgált jelenség vagy folyamat mélyebb okait. Ha pedig kritikátlanul elfogadjuk a fennálló viszonyokat, intézményeket, politikákat, óhatatlanul azok apológiájába tévedünk, és ha kritikátlanul kezeljük tudományunknak és persze saját tudományos munkánknak is az eddigi eredményeit, akkor az általános és örök érvényű tanok téveszméjének, vagyis hittételeknek a tudománytalan világába kerülünk. Holisztikus, vagyis az egészre és nemcsak a részekre koncentráló szemlélet nélkül viszont eleve elveszünk a (bármennyire is fontos és vizsgálandó) részletekben. Ez utóbbi veszély persze abból a kétségbevonhatatlanul jelentős fejlődésből is fakad, amely a társadalomtudományt, illetve általában minden tudományt, vagyis az emberiség ismereteinek összességét mindeddig jellemezte.

A társadalomtudomány eddigi fejlődése ugyanis nemcsak a különféle elméleti irányzatok egymást követő, egymást tagadó, illetve egymásra építő sorozata volt, hanem egyszersmind a társadalomkutatás különféle részterületeinek önálló diszciplínákra tagozódása is, valamint a természettudománytól és a biológiától való eltávolodása.

A valaha egységes *társadalomtudomány szétaprózódása* – a részterületek különvált diszciplínái ismeretanyagának jelentős gyarapodása mellett – a társadalmi lét és fejlődés egészének a látókörből való kikerüléséhez vezetett, a társadalomtudománynak a természettudománytól és biológiától való elkülönülése pedig az emberi társadalom és a Természet interaktív viszonyának a negligálásához, illetve félreértéséhez. Lásd a Természet „legyőzésének”, illetve átalakíthatóságának téveszméjét vagy éppen a nemzeti jövedelem számításában a természeti környezet károsításának, a meg nem újítható természeti erőforrások kimerülésének figyelmen kívül hagyását. (Mellesleg szólva – még a nemzeti jövedelemnek a volt „szocialista” országokban alkalmazott ún. „Net. Material Product”, vagyis a nettó anyagi termék alapján történt számításában is –, annak ellenére, hogy a társadalomban létrehozott új értéket a szóban forgó koncepció szerint „a termék újraelőállításához társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg”!)

A legutóbbi két-három évben tapasztalt *világgazdasági* (és egyben nemzetgazdasági) *válság* mélyebb okairól és a válságra, valamint a válságkezelésre vonatkozó leegyszerűsítő koncepciókról ehelyütt nem kívánom újból kifejteni szerény és vitatható véleményemet, amely bővebb részletekkel amúgy is olvasható és könyvemben (Szentés 2009) is megjelent. De talán indokolt visszautalni arra, ahogyan a világgazdaság első (mind eredetét, mind hatását tekintve) globális válságát követően és már több más globális problémára figyelmeztető felhívások ellenére (így pl. a Római Klub jelentéseit követően is) az 1970-es évek közepén a *nemzetközi gazdasági rend reformjának* ügyét kezelték mind az irodalomban, mind a nemzetközi fórumok tárgyalásain.

A reformnak, vagyis az *Új Nemzetközi Gazdasági Rend*, majd az azt kiegészítő új nemzetközi politikai, oktatási, kulturális, információs stb. rend koncepcióinak a totális kudarca ugyanis nem csak a politikai akarat hiányának és számos irreális, naiv elképzelésnek vagy az országcsoportok, így az Észak és a Dél, illetve a Kelet és a Nyugat közötti érdeellentéteknek volt tulajdonítható. Nem utolsósorban annak is betudható volt (amint azt az UNCTAD folyóiratában megjelent cikkemben (1982) hangsúlyoztam is), hogy az egymással összefüggő problémákat szétparcellázva kezelték, az egyes részletekre vonatkozó megoldást más részletekétől elszigetelve

keresték, és mind a vonatkozó dokumentumokban, mind pedig – és különösen – a tárgyalásokon az összefüggések figyelmen kívül hagyása, a holisztikus szemlélet markáns hiánya, vagyis – az UNCTAD akkori főtítkárának, M. Pérez-Guerrero (1979) szavaival élve: – a fragmentáció, a departmentalizáció és a *forum game* volt jellemző.

Noha a fejlődés és a gazdaság növekedése nem volt független a fegyverkezési verseny és militarizáció alakulásától, sem pedig a menekültügytől vagy a demográfiai és a foglalkoztatási problémáktól, az oktatási és kulturális kérdésektől, sőt a már jelentkező ökológiai problémáktól sem, ezeket az ügyeket az ENSZ különböző fórumain, szakosított intézményeinek rendezvényein tárgyalták. Sőt, még az UNCTAD aktuális fordulóján is külön szekciók foglalkoztak a kereskedelem, a transznacionális társaságok, az iparosítás, a nyersanyagok stb. nyilvánvalóan összefüggő kérdéseivel.

A *tanulságot* azonban mindmáig nem vonta le sem a nemzetközi diplomácia, sem a kormányzati politika általában, sem pedig a társadalomtudományok művelőinek zöme. Továbbra is inkább jellemző a „csőlátás”, az összefüggő problémák elkülönítése, a részekre koncentráció mellett az egésznek a figyelmen kívül hagyása.

A KÖZGAZDÁSZOK SZEMLÉLETE

A *közgazdászok* zöme (tisztelet a kivételnek) a gazdasági *növekedés* és a szűk értelemben vett *egyensúly* kérdéseivel van elfoglalva (sokszor még e kettőt is elválasztva egymástól, a gazdasági egyensúlyt pedig pusztán a költségvetés, illetve a fizetési mérleg egyensúlyaként értelmezve). A világgazdaság egymást immár meglehetősen sűrűn követő, bár más szférákban kirobbanó válságait is önmagukban mint pusztán pénzügyi, illetve tőzsdei vagy ingatlanpiaci, illetve adósságválságokat fogják fel és igyekeznek kezelni. Még azok közül is, akik egyébként a globalizálódó világgazdaságot szerves rendszerként értelmezik, sokan úgy vélik, hogy a pénzügyi piacok és tranzakciók szigorúbb szabályozásával, illetve a nemzetgazdaságokon belül a fiskális szigor (a kemény költségvetési korlát) megteremtésével elkerülhetők a további válságok.

EGYENLŐTLENSÉGEK, EGYENSÚLYTALANSÁGOK

Nyilvánvaló, hogy ha a világgazdaságban, illetve az egyes nemzetgazdaságokban sorozatos válságokat okozó *súlyos egyensúlytalanságok* mutatkoznak (akár az egyes részpiacokon, akár az állami költségvetésben vagy a fizetési mérlegben), akkor azok mögött, azok hátterében, illetve talajában felhalmozódó és *növekvő nemzetközi, illetve társadalmon belüli egyenlőtlenségek* húzódnak (jövedelmi, fejlődésbeli, esélybeli egyenlőtlenségek társadalmon belül, illetve társadalmak között vagy éppen az ökológiai viszonyokban). Következésképpen a válságok elkerülésének, az egyensúlytalanságok csökkentésének stratégiája az adott struktúrában gyökeredző egyenlőtlenségek mérséklését követeli meg. Az ún. „*szociális piacgazdaság*” koncepciója és az ahhoz eredetileg kapcsolódó gazdaságpolitika nem utolsósorban a társadalmon belüli egyenlőtlenségek mérséklődését is célozta.

A meglévő és tovább mélyülő társadalmi és nemzetközi egyenlőtlenségek viszonyai között, a piac és a tőke működésének szabályozása nélkül, a fennálló gazdasági világtrend és a belső társadalmi viszonyok alapvető reformja, vagyis mélyreható intézményi változások nélkül nemigen remélhető az újabb válságok elkerülése,

még kevésbé az emberiség fejlődésének fenntarthatósága és az élet minőségének általános javítása, sőt egyáltalán az életfeltételek tartós biztosítása!

Megjegyzendő azonban, hogy a társadalmon belüli egyenlőtlenségek a gyengén fejlett kapitalista rendszerekben, illetve a fejlődő országokban még nagyobbak is lehetnek, mint a fejlett és gazdag tőkés országokban, bár a bevándorlások révén ez utóbbiakban is növekvők.

A legszegényebb társadalmak elitrétege is a fejlett országok gazdagjainak luxusfogyasztását és életmódját igyekszik utánózni annak *nemzetközi demonstrációs hatásai* nyomán, ami a valaha nagyon is progresszív, megtakarító-beruházó nemzeti burzsoázia helyett inkább egyfajta – Andre Gunder Frank könyvének (1972) címét idézve – „lumpenburzsoázia” megjelenését, spekuláns, parazita és pazarló magatartását példázza. Ez, főként pedig a pazarló luxusfogyasztásnak a fejlett országokból áradó demonstrációs hatása, az egyik legfontosabb meghatározó oka, előidézője a nemzetközi eladósodás iszonyatosan kumulatív folyamatának.

A társadalmakon belüli és a nemzetközi egyenlőtlenségek növekedése természetesen súlyosbítja a gazdaság egyensúlytalanságát, ami annak különféle szféráiban időről időre kirobbanó válságokhoz vezet.

Ha egy élő emberi szervezetben a testrészek valamelyike nem részesül megfelelő vérellátásban, vagyis egyenlőtlen a véráramlás, vagy ha az emberi test növekedésében, fejlődésében egyes testrészek elmaradnak, illetve egyes sejtek daganat formájában aránytalan növekedésnek indulnak, akkor az zavarokat, egyensúlytalanságot okoz az egész szervezet működésében, illetve fejlődésében. Kár és meglepő, hogy a közgazdászok és gazdaságpolitikusok zöme, különösen a neoliberaisok számára ez az analógia figyelmen kívül marad, amennyiben a világgazdaság valamely országában, illetve régiójában a különféle részpiacokon kirobbanó és globalizálódó egyes válságokat önmagukban elkülönítve és a világgazdaság egészének strukturális viszonyaitól elvonatkoztatva hajlamosak vizsgálni, a nemzetgazdasági egyensúlyt pedig jobbra csak fiskális, költségvetési egyensúlyként kezelik, gyakran a társadalmi egyensúly kérdésétől is elvonatkoztatva.

Noha a globalizáció fogalma igencsak divatosá vált, a valamennyi országra kiterjedő, egyre mélyülő *kölcsönös függőségeknek* és mind intenzívebbé váló kölcsönhatásoknak és azok markánsan aszimmetrikus szerkezetének a vizsgálata továbbra is negligált témakör. Sokan (az „új intézményi iskola” érvei ellenére) a piacgazdaság törvényszerűségeit jobbra – legalábbis a standard tankönyvek zömében – még mindig a „*homo oeconomicus*” önálló lényének, racionális gondolkodásának és döntéseinek feltételezésével igyekeznek megmagyarázni, a piaci szereplők egyenlő helyzetét és tájékozottságát tételezik, fogyasztói szuverenitásról beszélnek, és a társadalmi fejlődést (a fejlődéstan ellenére) gazdasági növekedésként értelmezik. A Phillips-görbe és az „inverz U hipotézis” továbbra is evidenciaként szerepel éppúgy, mint a nemzetközi beruházási tőkék áramlásának „intertemporális kereskedelmként” való értelmezése.

Ami az ún. „*szociális piacgazdaságot*” illeti, sokan hajlamosak megfedkezni arról, hogy valójában nem a piac működésétől várható el kedvező szociális hatás, a jövedelmi és esélyegyenlőtlenségek csökkentése, hiszen az egyáltalán nem tartozik a piac normális funkcióihoz. Sőt, még a „tökéletes” piac spontán működése is egyenlőtlenítő hatású, nem is szólva a „piaci tökéletlenségekről”. Magától értetődően *az államnak, a kormánzatnak a feladata* egy „szociális piacgazdaságban”, hogy megfelelő törvényekkel és jóléti intézkedésekkel, vagyis egy kiterjedt és hatékony

szociálpolitikával csökkentse a társadalmi egyenlőtlenségeket, korrigálja, illetve elensúlyozza a piac normális működésének bizonyos kedvezőtlen társadalmi hatásait, és egyszersmind a saját működési területére szorítsa vissza az annak korlátjain túl terjeszkedő piaci mechanizmust. A piac működése, hatása és törvényszerűségeinek érvényesülése ma már (és csaknem mindenütt) a társadalmi lét olyan szféráira is kiterjedt (mint pl. az oktatás, kultúra, tudomány, sport stb.), amelyek nem, még a gazdasági liberalizmus eszméjének eredeti megfogalmazói szerint sem tartoznak a piac természetes hatáskörébe!

A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése sem csupán jóléti, szociális intézkedéseket kíván, hanem miként a társadalom egészének fejlődése is, a közegészségügy, a közoktatás, a tudomány, a szellemi és testi kultúra fejlesztését is, ami éppúgy nem bízható a piac spontán működésére, mint a természeti környezet védelme. Ha a közegészségügy területén a *piac törvényei* érvényesülnek korlátlanul, a lakosság többségének romló egészségi állapota, korai halála, a népesedési ráta csökkenése a várható következmény. Ha a közoktatás és a tudományos kapacitások fejlesztését egyszerűen a piac változó igényei határozzák meg, annak kárát a társadalom szellemi tőkéjének, alkotó és innovációs, valamint a korszerű technikát alkalmazó képességének nagysága és színvonala vallja. Ha pedig a kultúra is áruvá válik, annak ára a kulturálatlanság, a kulturális igénytelenség és ízléstelenség terjedése, a tömegek műveltségének és testkultúrájának elsovadása.

A „szociális piacgazdaság” kifejlődése és működése tehát megköveteli, sőt feltételezi az *államnak* a társadalmi lét említett szféráiban való hatékony tevékenységet, de egyszersmind a társadalom természeti környezetének védelmét és a rendelkezésre álló természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás biztosítását is. Ennek jegyében született meg az „*ökoszociális piacgazdaság*” fogalma, illetve eszméje, amely még inkább aláhúzza az állami szerep jelentőségét.

Az említett feladatok teljesítéséhez viszont az államnak (központi és helyi szerveinek egyaránt) pénzforrásokra, nem csökkenő, hanem növekvő költségvetésre, *megbízható költségvetési bevételekre* van szüksége. Ennek legmegfelelőbb eszköze (egy megfelelően szelektív forgalmi adó mellett) a *progresszív jövedelemadóztatás*, amely egyszersmind korlátozza a társadalmon belüli szakadék, a jövedelmi és esélyegyenlőtlenségek növekedését, valamint a fölösleges luxuskiadásokra készített hivalkodási hajlamot is – mégpedig piacokonform és szektorsemleges módon! (Vagyis általában véve nem oly módon, hogy csak bizonyos – még ha indokoltan is kiválasztott – társadalmi célcsoportok, illetve gazdasági szektorok diszkriminatív rovasára születnek jövedelemkorlátozó intézkedések, amelyeknek ráadásul nem kívánatos emigráció, illetve belső *brain drain* lehet a következménye vagy pedig a terhek nagy részének a lakosság, illetve a gazdaság egészére való áthárítása.)

A progresszív jövedelemadóztatás és egy *megfelelően szelektív* (az egészségre és a természeti környezetre káros, valamint a luxuscikkeket igen magas tarifával sújtó, az alapvető szükségleti cikkekre és kulturális javakra nem vagy alig kivetett) *forgalmi adó* a legkézenfekvőbb és a piacgazdaság működésével összhangban lévő módszer. Olyan módszer, amely „pozitív összegű játékot” eredményezhet, amelyben végső soron mindenki nyerhet azon, hogy a jövedelmek újraelosztása és megfelelő irányban serkentett felhasználása a hazai termékek, létszükségleti cikkek és az életminőséget javító kulturális és szellemi javak piacát bővíti, miközben a profitorientált vállalatok és személyek is csupán többletjövedelmük egy részéről

kell, hogy lemondjanak, amit nagyrészt kompenzálhat vagy éppen túlkompenzálhat a piacbővülés és gazdaságélénkülés konjunkturális hatása.

Igencsak meglepő, hogy hazánkban a közgazdászok és gazdaságpolitikusok zöme az egykulcsos jövedelemadó rendszerére való áttérés híve. Kétségtelen persze, hogy az egykulcsos jövedelemadó a jelenlegi bonyolult adóbevallás és költséges adóbeszedés, illetve ellenőrzés óriási mértékű egyszerűsítését eredményezheti, ugyanakkor azonban a leginkább antiszociális hatású, sőt egyértelműen növeli a már meglévő egyenlőtlenségeket is. Ha viszont a gazdagok adakozására, a karitatív szervezetek tevékenységére, a jótékonyagra buzdító agitációra épül a jóléti rendszer, az aligha lesz kellően kiterjedt és tartós. Ha pedig a jövedelmi különbségeket csupán a kormányzat hatáskörébe tartozó szférákban próbálják adminisztratív módon csökkenteni, akkor a magán-, illetve versenyszférába való elvándorlás, vagyis a már említett egyfajta belső *brain drain* lesz a várható következmény. Csak a progresszív jövedelemadó rendszere felelhet meg egy jóléti állam pénzforrásigényeinek úgy, hogy az egyszersmind piackonform és szektorsemleges is.

Megjegyzendő viszont, hogy a másik oldalon a „szociális piacgazdaságnak”, illetve az „ökoszociális piacgazdaságnak” olyan értelmezése is elutasítandó, amely a társadalmi lét minden szférájában, így a gazdaságban és a politikai közéletben is az állam szerepének és hatalmának növelését, az általános központosítást sugallja! A „szociális” vagy „ökoszociális piacgazdaság” ugyanis nemcsak hatékony szociálpolitikát és a társadalom fejlődése szempontjából meghatározó „humán tőke” központi forrásokból is történő fejlesztését, valamint a természeti környezet védelmét tételezi fel, hanem megköveteli egyszersmind a piacgazdaság normális, fölösleges *bürokratikus beavatkozásoktól és monopóliumoktól mentes* működését is.

Ha az említett állami feladatok végrehajtására és azok finanszírozására törekvés az állami bürokrácia növekedésével, illetve a piac normális működésébe való adminisztratív beavatkozások gyakorlatával jár együtt, a piacgazdaság aligha lesz „szociális”, illetve valóságos piacgazdaság. Az állami bürokrácia túlbujánzása súlyos teher a gazdaságra nézve, az állam fölösleges adminisztratív beavatkozásai pedig (különösen, ha még kiszámíthatatlanul változóak is) megzavarják a vállalatok gazdálkodását és bizonytalanságot keltenek a fogyasztók körében is. Ez azonban korántsem lehet érv a gazdaság működésére is kiterjedő állami szabályozás ellenében, ha az *piackonform* eszközökre épül (mint amilyen a fiskális és monetáris politika), és összhangban van a „szociális”, illetve „ökoszociális piacgazdaság” logikájával.

Összhangot kell tehát teremteni egyfelől a piac törvényeinek a gazdaságban való érvényesülése, a piacgazdaság normális működésének feltételei, másfelől a társadalom egészének jólétéről és fenntartható fejlődéséről gondoskodni hivatott állami beavatkozás között, mégpedig úgy, hogy *se a piac, se az állam ne uralkodhasson a társadalom fölött*. A megoldást progresszív reformok útján csak az jelentheti, ha a *civil társadalom* az előbbi kettőtől mindinkább független szervezetei révén képessé, alkalmassá és kellően erőssé válik ahhoz, hogy mindkettő működését hatékonyan ellenőrizze.⁴

A *civil társadalomnak* a piacot, illetve a vállalkozói szabadságot kell felhasználnia az államnak való alárendelődés, az alattvalói helyzet elkerülésére, míg ugyanakkor az államot kell felhasználnia a piac nem kívánatos társadalmi hatásainak elhárítására, illetve ellensúlyozására. Ez egy olyan valóságos demokrácia irányában való fejlődést tételez fel, amelytől még igencsak messze van a gyakorlat (még a leg-

fejlettebb országokban is), és többnyire a politológia is konvencionálisan értelmezi a demokráciát.

A szűklátókörűség, a lényeg helyett a részletkérdésekre koncentráció és a konvencionális, illetve ideológiai ihletésű koncepciók és sémák alkalmazása nemcsak a közgazdászok zömére jellemző. Ezekről a fogyatékoságoztól nemigen mentes a *politikatudomány* művelőinek nagy része sem. Jól példázza ezt nemcsak a politikai demokráciának a 4-5 évenként tartott választásokban kifejeződő, sőt arra korlátozódó, Nyugaton meghonosodott és mintául szolgáló képviseleti rendszerrel való azonosítása és érvényesülésének jobbjára a szükséges intézmények és jogszabályok megléte, illetve betartása, valamint a választások tisztasága alapján való értékelése. De nem kevésbé példázza azt az emberi jogok állampolgári jogokként való leszűkített értelmezése, a társadalmon belüli (etnikai, vallási és egyéb) konfliktusoknak és a nemzetközi, illetve regionális konfliktusoknak is gyakran a történelmi és gazdasági összefüggésekből kiragadott vizsgálata vagy éppenséggel a különböző kultúrák szükségszerű összetűzéseiként való ábrázolása stb.

DEMOKRÁCIA

Ami a *képviseleti demokráciát* illeti, amely még annak mintaállamaiban is sok sebből vérzik, az közvetett jellegénél fogva egyrészt csupán helyettesítője a nagyobb közösségekben (egyelőre még) megvalósíthatatlan közvetlen demokráciának, másrészt a képviseleti rendszer önmagában véve még nem feltétlenül demokratikus. Valódi, többé-kevésbé teljes értékű és kiterjedésű demokráciát nyilvánvalóan csak egy olyan közvetlen demokrácia jelenthet, amelyben a döntések által érintett valamennyi állampolgár minden esetben nemcsak előre értesül a meghozandó döntés tárgyáról és várható következményeiről, hanem arról időben véleményt is nyilváníthat és a vonatkozó szavazásban részt is vehet. Ez azonban nemcsak megfelelően hatékony törvényes és intézményi biztosítékokat kíván a kisebbségek védelmében az azokat esetleg igazságtalanul sújtó többségi akaratnyilvánítás ellenében, hanem olyan interaktív kommunikációs rendszert és az állampolgároktól olyan tudatosságot, tájékozottságot és aktivitást is feltételez, amilyenre még a legfejlettebb országokban sincs egyelőre kilátás (még ha az infotechnikai feltételek már kialakulóban vannak is).

Ezért egyfelől a realitások, másfelől a civil társadalomnak mind a piac, mind az állam működése fölötti ellenőrzéséből adódó követelmények egyaránt azt sugallják és teszik szükségessé, hogy a képviseleti demokráciát kell valóban demokratikussá tenni. Ennek nemcsak az a (politikatudományi irodalomból jól ismert, de egyszersmind vitatott és a gyakorlatban nemigen alkalmazott) feltétele, hogy azt a képviselőt, aki nem képviseli megfelelően választói érdekeit, véleményét és akaratát, az utóbbiak bármikor visszahívhassák. Feltételezi azt is, hogy

- minden képviselőt egyénileg, nem pedig listák alapján válasszanak (több jelölt közül és persze titkosan);
- a megválasztott képviselő kötelező rendszerességgel tájékoztassa választóit a napirendre kerülő, döntés előtt álló közügyekről, és kérje is ki azok véleményét;
- a megválasztott képviselő minden esetben választói érdekei, illetve akarata szerint, azok véleményét időben megismerve foglaljon állást és szavazzon az azokat érintő kérdésekben, még akkor is, ha pártjának, illetve a pártfrakciónak az ál-

lásfoglalása és utasítása az ellenkezőjére készítené vagy kényszerítené, vagyis ne a pártfegyelem szabályait kövesse;

- majd számoljon is be a döntésekről és konkrétan arról, hogy mennyiben sikerült érvényesítenie választói akarátát a döntéshozatalban.

Egy olyan képviseleti demokrácia, amelyben a megválasztott képviselők nem választóiknak személy szerint rájuk eső szavazata alapján kerülnek be valamely testületbe, és nem annyira saját választóikat, mint inkább pártjukat képviselik, és néhány évre választóik véleményétől függetlenül is (a döntések előtt azt meg sem tudakolva) önkényesen, illetve minden mérlegelés nélkül pártjuk vezetőinek állásfoglalásához igazodva szavaznak, még aligha nevezhető valóban demokratikusnak. Ezért a mintának tekintett nyugati parlamenti demokrácia, amelynek bevezetése bármennyire is kívánatos lenne a világ számos országában és semmiképp sem lebecsülendő változást jelent az állampárti diktatúrák gyakorlatával szemben, legfeljebb csak jelentős előrelépésnek tekinthető, nem pedig végső célnak, a demokratizálódás (nem feltétlenül azonos menetű, de azonos irányú) útján.

Hazánkban – amint azt a rendszerváltás óta eltelt időszak mindmáig mutatja – még ennek a nyugati típusú parlamenti demokráciának a kiteljesedéséről sem beszélhetünk, még annak bizonyos alapelvei sem váltak szilárd bázisává a demokratikus közéletnek. Még szomorúbb, hogy a képviseleti demokráciának, sőt általában valamely közösség képviseletének az az említett természetes követelménye, hogy a közösség által annak képviseletére vagy vezetésére *megválasztott személy mindenkor az adott közösség véleménye szerint foglaljon állást, szavazzon, illetve hozzon döntést*, még a hazai szellemi elit olyan fellegráiban sem vált általános érvényűvé, mint az MTA, annak intézményei, valamint az egyetemek.⁵

A demokratizálódás sikere – ez persze közhely – nemcsak a demokratikus intézmények és a demokratikus jogokra vonatkozó törvények megteremtésén, hanem *a társadalom magatartásán* is múlik. Ebből a szempontból is fontos a szellemi elit példamutatása és a közoktatás szellemisége! De nem utolsósorban azért is, mert *a válság nemcsak gazdasági természetű és megnyilvánulású, hanem társadalmi, politikai, kulturális és erkölcsi válság is* világszerte.

A válság kezelése és újabb válságok elkerülése tehát *nem egyszerűen gazdasági* kérdés, mint ahogy a megoldás egyik feltételeként reális alternatívaként ígérkező „ökoszociális piacgazdaság” kifejllesztése sem az, és ahogy a demokratizálódás és a civil társadalom szerepének erősítése sem egyszerűen politológiai kérdés.

Az előbbieken elmondottak nagyrészt vonatkoznak a *globális válságokat* előidéző egyensúlytalanságok és nemzetközi egyenlőtlenségek hatékony kezelésének feltételeire és módjára is, vagyis általában:

1. egy világszinten kibontakozó „ökoszociális piacgazdaságnak” és
2. egy valóban demokratikus nemzetközi képviseleti rendszer alapján működő, a világpiac működését piacokonform eszközökkel szabályozó és a nemzetközi egyenlőtlenségek csökkentésén munkálkodó globális kormányzásnak, valamint
3. a világpiac működését is és a globális kormányzással megbízott nemzetközi intézményeket is ellenőrző civil társadalom (nemcsak nemzeti és regionális keretek között, hanem azokon túlmenően) globális szinten való szerveződésének és megerősödésének szükségességére.⁶

Nyilvánvaló azonban, hogy noha a világtársadalom számára sem vázolható fel reálisabb alternatíva a globális válságok és a fenyegető katasztrófa elkerülésére,

mint a fenti három pontba foglalt alternatíva, a megvalósítás útja és módja jóval nehezebb, mint egyes országokon belül. Ugyanakkor – mint tapasztalhattuk a történelemben – az egyes országokra korlátozódó olyan törekvések, amelyek a fennálló világrend működésével ellentétes belső átalakulásra irányultak, eleve kudarcra ítéltettek.

A részek és az egész közötti kölcsönhatások törvényszerűségei arra intenek, hogy annál kedvezőbbek a feltételek az egyes országokon belül a fokozatos reformok útján való előrehaladás számára, mennél inkább serkenti és segíti vagy legalábbis tolerálja azt az azonos irányban változó nemzetközi rend, és megfordítva, annál gyorsabb lehet a globális világrend fokozatos átalakulása, mennél több országban mutatkozik fejlődés az ökoszociális piacgazdaság, a politikai demokrácia és a civil társadalom fejlődése irányában.

A VILÁGREND MEGVÁLTOZTATÁSA

A fenti három követelmény megvalósulásához számos mélyreható változásra, reformra van szükség a nemzetközi életben (és persze az egyes országokon belül is). Ehelyütt csak a legfontosabbakat említjük. Ilyen többek között a nemzetközi munkamegosztás szerkezeti átalakítása, az ENSZ képviseleti és döntéshozatali rendszerének reformja, egy globális közületi szektor megteremtése és a jövedelmek, erőforrások nemzetközi újraelosztását is biztosító nemzetközi adórendszer létrehozása, a világpiacon tranzakciók szabályozása, globális „kohéziós” és „strukturális alapok” megteremtése stb.⁷

Az átalakulás, a nélkülözhetetlen reformok megvalósítása, amelyet remélhetőleg nem a már közelgő katasztrófa fenyegető réme vagy pláne kiszámíthatatlan kimenetelű bekövetkezése gyorsít majd fel, hanem a szükségnek időben történő felismerése, aligha ígérkezik sikeresnek és kellően hatékornak egy a szellemi és erkölcsi válságot feloldó „új felvilágosodás” nélkül. Ez utóbbi feltételezi

- a társadalomtudomány, sőt általában a tudomány megszabadulását az ideológiáktól, az elméleti tételek általános és örök érvényű hittételekként kezelésétől és politikai érdekekhez igazításától, az „egy igaz elméletbe” vetett hittől és az ideológiai fogalmak és szemlélet csapdjából, valamint a szűk látókörű diszciplináris bezárkózástól is, vagyis

- a szellemi nyitottságnak, az elfogulatlan (politikai és gazdasági érdekektől független és pártsemleges) kritikai magatartásnak és a holisztikus szemléletmódnak az érvényre jutását,⁸

- a vallásoknak és általában a vallási hitnek a mentessé válását nemcsak a politika befolyásától, hanem az egymás ellen politikai célokra manipulált felhasználásától, valamint a kizárólagosságra törekvéstől is,⁹

- a nemzeti öntudatnak és hazafiságnak a határozottabb, egyértelmű elhatárolódását a más nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben megnyilvánuló nacionalista érzelmektől és az azokat kihasználó demagógiától,

- identitástudatunk korrekcióját, „sorrendiségének” megváltozását, vagyis a földi természethez és ugyanahhoz az emberi fajhoz tartozásunk tudatának prioritását az egoizmussal szemben,¹⁰ következképpen

- az emberi társadalom és a Természet viszonyának újraértékelését, valamint
- a „planetáris tudat” és erkölcs kifejlődését,¹¹ beleértve
- az általános együttműködési készség és tolerancia általános elterjedését.

Bizonyára még *igen hosszú út* vezet a fennálló világregrend átalakulásához és az „új felvilágosodás” általános elterjedéséhez, illetve kibontakozásához. Hiszen még nagyobb hatalommal és befolyással bírnak azok, akiknek érdeke a *status quo* fenntartása, a társadalmi és nemzetközi egyenlőtlenségek megmaradása és további növekedése, akik nyereszkeskedni remélhetnek az egyensúlytalanságok és válságok következményeiből. Talán még többségben vannak azok is, így a társadalomtudomány területén is, akik számára az emberiség jövőjének, alternatív forgatókönyveinek kutatása, a globális problémák vizsgálata és megoldásuk keresése, a fejlődés fenntarthatóságának elemzése nem jelent igazi tudományt, sőt, akik diszciplináris önhittségükben, illetve a (bármennyire is fontos) részproblémákra korlátozódó szemléletük bűvöletében kétségbe vonják az interdiszciplináris kutatások létjogosultságát és expliciten vagy impliciten tagadják a holisztikus szemléletmód szükségességét.¹²

Másfelől viszont már mutatkoznak *bízató jelek* is – nemcsak a nagyvilágban,¹³ hanem hazánkban is –, amelyek legalábbis a kívánatos irányba fejlődésre, változásra vagy elmozdulásra vallanak mind a közgondolkodásban és a társadalmi reagálásokban (miként a természeti katasztrófák kapcsán megnyilvánuló szolidaritás és adományozás példái mutatják), mind pedig – és persze elvárhatóan – a szellemi elit köreiben.¹⁴

TAMÁS SZENTES

SOCIAL SCIENCES IN THE MIRROR OF GLOBAL CRISIS

Summary

The recent crisis has shed light on such weaknesses of the main streams of economics and political science as stemming from their disciplinary short-sightedness and ideological biases, i.e. from the lack of a truly holistic, historical and critical approach. Most of economists investigating the assumed causes of crisis and recommending policies to overcome it or prevent the next one, are focusing on partial markets only, but fail to see the fundamental disequilibria of the world economy as manifested in returning global crises, rooted in the growing social and international inequalities, and neglect also the cultural, political and moral aspects of the crises. While national societies as well as the world society badly need real democratisation and efficient control over both the markets and the states, most of political scientists are still inclined to reduce the perception of democracy to legal and organisational aspects of representation. Prevention of crises and avoidance of global social catastrophes make necessary the development of a democratic global governance with a global eco-social market economy, which requires substantial reforms of international institutions, influential role of global organisations of the civil society, and also a “New Enlightenment”.

Keywords: Crisis and crisis management, holistic approach, ideological approach, interdependencies of world economy, social and international inequalities, economic equilibrium and disequilibria, representative democracy, social and eco-social market economy, role of the State, civil society, international order, global governance, cultural and moral crisis, “New Enlightenment”, planetary consciousness

HIVATKOZÁSOK

Benedict XVI Supreme Pontiff (2009): *Encyclical Letter „Caritas in veritate”*. Libreria Editrice Vaticana, Roma.

Csaba L. (2009): *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Csaba L. (2011): A válságkezelés válsága és a kiút kiúttalansága? In: Muraközy L. szerk. (2011), *Húsz év múltán*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Frank, A. G. (1972): *Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment*. Monthly Review Press, New York.
- Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (2000): *International Economics. Theory and Policy*. Harper Collins Publishers, New York. Magyarul: *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika*. Panem, Budapest.
- László E. (2008): *Világváltozás. A változás harmonikus útja*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. (59–60. old.)
- Leibenstein, H. (1957): *Economic Backwardness and Economic Growth*. New York.
- Lovász L. (2010): *A királynő és a szolgálóleány*. Nyitó előadás a Magyar Tudomány Ünnepeén, 2010. nov. 3. http://mta.hu/magyar_tudomany_unnepe Letöltve: 2010. 10. 15.
- Miszlivetz F. (2005): „Globális civil társadalom felé? In: Szentes, T. és munkatársai (2005) 363–393.
- Miszlivetz F. (szerk.) (2008): *Találjuk ki ...Tanulmányok Hankiss Elemér tiszteletére*. MTA PTI – Savaria University Press, Szombathely.
- Nerfin, M. (1987): “Neither Prince nor Merchant: Citizen – An Introduction to the Third System”. *Development Dialogue*, No. 1. 170–195.
- Szentes, T. (1971): *The Political Economy of Underdevelopment*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes, T. (1976): “International trade and the developing countries: will the new international economic order be a really new?” *Labour and Society*. ILO. Geneva. No. 3–4. 39–51.
- Szentes, T. (1986): “The Concept of the New International Economic Order: A Decade After”. *World Bulletin*, Vol. II. No. 5–6. Sept.–Dec. Philippines. 17–44.
- Szentes T. (1994): Világ gazdaság, nemzeti fejlődés és az elméletek relevanciája. *Értekezések, emlékezések*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes T. (1996): „Az ideológiák fogságában vagy egy új felvilágosodás előestéjén?” (Előadás a BKE Jubileumi konferenciájának plenáris ülésén.) In: BKE, *Társadalom és Gazdaság, Új utak a közgazdasági, üzleti és társadalomtudományi képzésben*. I. BKE, Budapest. 31–55.
- Szentes, T. (2002): *World Economics I. Comparative Theories and Methods of International and Development Economics*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes, T. (2003): *World Economics II. The Political Economy of Development, Globalisation and System Transformation*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes T. (2007): „A közgazdaság oktatásáról”. *Köz-gazdaság. Tudományos füzetek*. II. évf. 2. sz. (BCE, Közgazdaságtudományi Kar, Budapest) 141–170.
- Szentes T. (2008): „Győzött-e a kapitalizmus?” In: Miszlivetz F. (szerk.) (2008), 32–49.
- Szentes T. (2009): *Ki, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Napvilág Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

¹ A szovjet típusú ún. „szocialista” rendszer eredetéről, lényegéről, jellemzőiről és bukásának okairól lásd más publikációimat (Szentes 2003, 2008).

² Erről bővebben lásd nemcsak első akadémiai székfoglalómat, hanem egyéb megjelent írásaimat is (Szentes 1994, 1996, 2007).

³ Lásd ezekről Csaba László könyvét és újabb tanulmányát (2009, 2011).

⁴ Lásd erről Marc Nerfin (1987) úttörő jellegű cikkét!

⁵ Csupán személyes példaként említem *sine ira*, hogy amikor az MTA IX. osztályának megválasztott elnökeként az osztály egészét érintő kérdésekben osztályállásfoglalást kértem és képviseltem, egyesek részéről értetlenséget, sőt nemtetszést tapasztaltam. Az a kérésem pedig, amelyet az osztályhoz tartozó tudományos bizottságok elnökeihez, illetve az osztályüléseken résztvevő tagjaihoz intéztem annak idején, hogy tudniillik előre tájékoztassák az adott bizottságot az osztályülések napirendjéről, kérjék ki annak kollektív véleményét és képviseljek is azt, csaknem teljes kudarcot vallott. Számos egyéb példát is említhetnék. De amennyire nem tekinthető érdemnek az, ha valaki a természetes követelmény szerint jár el, annyira meglepő, sőt elkésérítő, ha azt az egyébként demokratikusan gondolkodó értelmiségiek, netán tudósok és professzorok sem tekinthetik magától értetődőnek.

⁶ Lásd erről egyebek között Miszlivetz Ferenc (2005) tanulmányát!

⁷ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy XVI. Benedek pápa „Caritas in veritate” c. enciklikájában (2009) már nem elégszik meg azzal, hogy pusztán meggyőzéssel, az isteni szándékokra,

a keresztény erkölcsre és szeretetre hivatkozva próbáljon a szegénységet enyhítő adományokra buzdítani, hanem (elődjének felfogását követve) *intézményesített újraelosztásra* is utal. Sőt a nemzetközi segélyezést illetően a szubszidiaritás elvének alkalmazását ajánlja, valamint általában a pénz és a nemzetközi tőke túlzott szerepének visszaszorítását, és voltaképpen egy világszinten is kialakítandó szociális piacgazdaság vízióját vázolja fel.

⁸ A holisztikus szemléletmód alkalmazása, vagyis a részletekben való elmerülés és az egyedi jelenségekből, illetve az egyénből (a *homo oeconomicus*ból vagy a *homo politicus*ból) való kiindulás helyett az egész és a rész, egyedi jelenségek közötti összefüggéseknek és az egyének, egyes társadalmak, illetve az emberiség és a Természet közötti viszonyoknak a figyelembevételére és vizsgálata nem jelenti azt, hogy a dedukció oltárán feláldozzuk az indukciót. Sem pedig azt, hogy a tudomány részterületein, különvált diszciplínáin és szubdiszciplínáin belül elért eredményeket sutba kellene dobunk. „Csak” a szemléletmódban, a látáskörben jelent, ott viszont radikális változást, ami viszont egyszersmind mércét is jelent az indukció révén és a részterületeken elért eredményeknek az értékelésében.

⁹ Ami a vallásokat illeti, talán nem túlzás megállapítani, hogy mihelyt valamely vallás kizárólagosságra törekszik és az Isten, illetve az istenhit egyedüli igaz képviselőjének állítja be önmagát, nemcsak alkalmassá válik politikai célokra, nacionalista vagy rasszista, illetve általában hatalmi indítékból mások kirekesztése céljából való felhasználásra, hanem voltaképpen istentagadóvá is válik. Vagyis implicite megtagadja annak az Istennek (bárhogyan nevezzék is) a szellemét és tanítását, amelyikben hisz.

¹⁰ Identitástudatunk korrekciója, sorrendiségének megváltozása voltaképpen azt jelentené, hogy – miként a postai címzések régebbi hazai gyakorlatában – a tágabb kategóriáktól haladunk a szűkebb kategóriák felé. Nem pedig fordítva, ami ma még inkább jellemző, hogy tudniillik az „én” az első, a kiindulási pont, és csak a szűkebb szakmai, vallási, politikai közösséghez tartozás tudatát követően, majd a nemzetiségi, illetve nemzeti öntudat után jutunk el az emberi fajhoz tartozás és legvégül a Föld élő világához, ugyanahhoz a bolygóhoz tartozásnak a tudatáig. A sorrend megváltozása nem jelenti azt, hogy meg kellene tagadnunk vagy fel is kellene áldoznunk a saját egyéni vagy társadalmi, illetve nemzeti öntudatunkat és érdekeinket, de jelenti azt, hogy nem helyezhetjük azokat a nagyobb közösséghez tartozásunk és annak érdekei fölé.

¹¹ Lásd erről László Ervin (2008) könyvét!

¹² Jól példázza ezt a multidiszciplináris témakörű, vagyis eleve interdiszciplináris szemléletet kívánó doktori iskolák kiszorulása az egyetemi PhD-programokból. De nem egyszer tapasztaltam a tudományos minősítési eljárások vagy éppen az akadémiai levelező tagok választása kapcsán is, hogy az interdiszciplináris szemléletű, illetve interdiszciplináris témákat feldolgozó tudományos munkákkal szemben, sőt a jövőkutatás ellenében is többek részéről nagyfokú averzió mutatkozott. Igaz, olykor arra való és egyes esetekben helytálló indoklással, hogy a tudományos „határterületekre” menekvés kibúvót jelenthet a diszciplínák kemény követelményei alól. Ez az érv azonban mint megengedhetetlen általánosítás maga is kibúvó a kor követelményei alól!

¹³ Mi sem jellemzőbb a jó irányú változásokra, hogy az a Paul Krugman, akinek M. Obstfelddel közösen írt tankönyve (2000) a konvencionális közgazdaságtan egyik tipikus megnyilvánulása, benne a nemzetközi tőkeáramlásnak transzformációs görbével ábrázolható „intertemporális kereskedelemként” való elképesztően leegyszerűsítő, sőt apologetikus értelmezésével, a válság sokkoló hatására a *New York Times* 2009. szeptember 2-i számában a következőket állapítja meg (magyarra fordítva): „Csak kevés közgazdász látta a jelenlegi válság közeledtét előre, de ez az előrelátási kudarc a legkisebb volt a szakterület problémái között. Fontosabb volt a szakma vaksága magát a katasztrófális kudarckok lehetőségét illetően egy piacgazdaságban... a közgazdasági szakma ment tévútra, mivel a közgazdászok mint csoport összetévesztették az imponáló matematikába páncélozott szépséget az igazsággal... a közgazdászok ismét beleszerettek egy olyan gazdaság régi, idealizált víziójába, amelyben ésszerűen cselekvő egyének hatnak kölcsönösen egymásra tökéletes piacokon, ezúttal tetszetős egyenletekben ábrázolhatóan. Szerencsétlenségre, a gazdaságnak ez a romantikussá tett és sterilizált víziója a legtöbb közgazdászt arra készítette, hogy figyelmen kívül hagyjon mindent, ami rosszul működik.” És így tovább...

¹⁴ Ez utóbbit – hogy csupán hazai fejleményeket említsek – nemcsak a válság témakörben a PTI által rendezett konferenciák példázzák, hanem az olyan kezdeményezések is, mint pl. az „Új Reformkor” és a „Budapest Klub Alapítvány” stb. Annak felismerésére pedig, hogy az *interdiszciplináris*, illetve a *holisztikus szemléletmód* alkalmazása *interaktív viszonyt* kíván az egyes tudom-

mányágak között, jó példa *Lovász László* (2010) akadémikus nyitó előadása a Magyar Tudomány Napján. Egyik fontos megállapítása a következő: „Az ismeretek elmélyülésével az egyes tudományok mind távolabb kerülnek egymástól, egyre nehezebbé válik köztük a párbeszéd. Ugyanakkor a világ pontos megértéséhez nélkülözhetetlen az egyes tudományok és tudományágak egymást kölcsönösen megtermékenyítő kapcsolata.”